

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Psychologica IX (2016)

ISSN 2084-5596

Tomasz Prusiński¹

Zakład Psychologii Osobowości, Instytut Psychologii, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Anatomia przyjaźni. Zagadnienie równoważności relacji przyjacielskich kobiet i mężczyzn

Streszczenie

Relacja przyjacielska jest jednym z zagadnień zasadniczych w psychologii. Jakość nawiązanych kontaktów przyjacielskich to jeden z istotnych warunków zdrowia psychicznego. Bliska relacja przyjacielska stwarza przestrzeń do realizowania najbardziej fundamentalnych ludzkich potrzeb. Prezentowane w artykule badania empiryczne dają podstawy do dyskusowania różnic w jakości relacji przyjacielskich między kobietami a mężczyznami. Tematyka została podjęta w podejściu eksploracyjnym.

Słowa kluczowe: przyjaźń, różnice międzypłciowe

The Anatomy of Friendship. The Issue of Equivalence in Friendships Between Men and Women

Abstract

Close friendship is one of the most fundamental issues in psychology. The quality of close friendships is one of the essential conditions of mental health. Close friendships generate space to achieve the most fundamental human needs. The results of this empirical research allow us to discuss differences in the quality of friendships between men and women and to derive important conclusions. The issue was treated from an exploratory perspective.

Key words: friendship, sex differences

Wprowadzenie

Jakość życia człowieka oraz efektywność jego funkcjonowania zależą między innymi od sieci relacji interpersonalnych, w której żyje. Szczególnie relacje przyjacielskie dostarczają różnorodnych możliwości utrzymania na odpowiednim poziomie zdrowia psychicznego (Ikporukpo, 2015). Wyniki badań empirycznych wskazują, że brak przyjaciół może skutkować wieloma niekorzystnymi sytuacjami, takimi jak: trudności w nauce lub pracy, uzależnienie od alkoholu i narkotyków, depresja,

---

¹ Adres do korespondencji: Tomasz Prusiński, Instytut Psychologii APS, ul. Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa; e-mail: tomasz.prusinski@op.pl.

doświadczanie lęku i zmęczenia (Coolahan, Fantuzzo, Mendez, McDermott, 2000; Jacobson, Burdsal, 2012; Veronneau, Dishion, 2011), agresywność czy brak empatii (Mikami, Henshaw, 2003; Mikami, 2010).

We współczesnej psychologii niejednokrotnie odnaleźć można sformułowania mówiące o tym, że przyjaźń – obok związków romantycznych – uważana jest za najważniejszy czynnik kształtujący dobrostan psychiczny człowieka (Devere, 2014). Seligman (2005) bezpośrednio wskazuje, że przyjaźń jest najbardziej konstytutywnym wymiarem szczęścia człowieka. Jest to czynnik o tyle istotny, o ile zda się sprawę z tego, że relacje przyjacielskie towarzyszą ludziom przez całe życie. Ludzie rozwijają jedne, a kończą inne relacje, w zależności od aktualnych potrzeb i fazy rozwoju tożsamości, w której się znajdują (Erikson, 2012). Przyjaźń ma również swój udział w realizacji zadań rozwojowych, które wyznaczają sens kolejnych etapów życia człowieka. W okresie wczesnej dorosłości dzięki związkom z bliskimi ludźmi młody człowiek uczy się podejmowania i odpowiedzialnego realizowania zobowiązań wobec innych w wielu obszarach aktywności życiowej (Smykowski, 2004).

Przyjaźń ma wiele wymiarów. Amerykańscy badacze (Argyle, 1999; Davis, 1985) podkreślają fakt istnienia różnych poziomów zaangażowania jednostki w budowaniu więzi z innymi, wskazują bogactwo celów, jakie ludzie pragną dzięki niej zrealizować.

Akcentuje się również fakt, że jakość przyjaźni uzależniona jest od płci przyjaciół (Bank, Hansford, 2000). Inne – pod względem bliskości, zaangażowania i wsparcia – są relacje jedнопłciowe, a inne dwupłciowe. Na ten fakt nakłada się jeszcze jeden, a mianowicie rodzaj kultury, w jakiej ta dwustronna relacja jest zawiązywana. Racje kultury, w tym przede wszystkim społeczne role partnerów interakcji i oczekiwania otoczenia, są istotnym czynnikiem, pod wpływem którego przyjaźń przyjmuje różnorodne kształty.

Badaniu natury przyjaźni poświęcono wiele opracowań naukowych. Prace naukowe oparte są jednak w większości na badaniach empirycznych psychologów pozaeuropejskich. W polskich czasopismach psychologicznych temat relacji przyjacielskich jest obecny w bardzo nielicznych publikacjach. Niewielki materiał empiryczny, który w ostatniej dekadzie pojawił się w polskiej przestrzeni naukowej (McAndrew, Rybak, 2006; Szarota, Cantarero, Matsumoto, 2015; Szczepańska, Gaweł-Luty, 2009), naświetla pewne aspekty relacji przyjacielskiej. Brakuje badań dotyczących istnienia ewentualnych różnic w jakości relacji przyjacielskich kobiet i mężczyzn. Te ostatnie będą przedmiotem niniejszego artykułu.

Kwestie definicyjne

Usuwanii asymetrii informacji o tym, jaka jest jakość więzi przyjacielskich utrzymywanych przez ludzi w społeczeństwie polskim, nie sprzyjają trudności związane z operacjonalizacją pojęcia (Prusiński, 2015; Szarota, 2014). Psychologia nadal boryka się z definicją przyjaźni, albowiem jest to pojęcie niosące silny ładunek nadznaczenia. Relacja obecna przez wieki we wszystkich kulturach obrosła w setki znaczeń i co istotne – kwestia definicji nadal nie jest rozwiązana.

Autorzy wielu zagranicznych prac empirycznych (Fehr, 1996; Monsour, 2002, Rubin, 1985), próbując tworzyć definicję przyjaźni, zazwyczaj używają terminów: dobrowolność, spontaniczność, zaufanie, powierzenie, zaangażowanie, wsparcie, poszanowanie, wierność, troska. Adams, Blieszner i de Vries (2000) postawili sobie za cel zidentyfikowanie cech przyjaźni. W wyniku podjętych badań uzyskali oni ponad dwadzieścia różnych czynników. Inny zespół badawczy (Patterson, Bettini, Nussbaum, 1993) stworzył dziewięcioklastrową definicję przyjaźni. Większość cech umieszczonych w tej klastrowej definicji pokrywa się wzajemnie na poziomie znaczeniowym, co raczej nie ułatwia tworzenia definicji, ale czyni ją jeszcze trudniejszą.

Jak podkreślają Szarota (2014) i Argyle (1999), korzystając z definicji, które dotychczas zostały sformułowane, bardzo często pomylić można przyjaźń z innymi bliskimi relacjami. Pewne cechy więzi przyjacielskiej są bliskie cechom relacji rodzinnych. Podobnie jak bratu czy matce, tak i przyjacielowi ufa się, lubi się go i chce się przebywać w jego otoczeniu. Relacja małżeńska charakteryzuje się również silną komponentą dobrowolności. Wspólna aktywność może być charakterystyczna dla relacji koleżeńskich, będących w pracy źródłem wsparcia emocjonalnego.

Przyjaźń to niezbyt ściśle pojęcie również z tego powodu, że jest rodzajem relacji, jak i cechą, którą opisuje się inne relacje (Argyle, Henderson, 1985). Co istotne, odnotować należy niekwestionowany wpływ kultury na treść relacji przyjacielskich. Mikułowski (2011) wskazuje, że w zależności od kultury, przyjmując najbardziej podstawowe rozróżnienia na kulturę kolektywistyczną i indywidualistyczną czy anglosaską i latynoeuropejską, pojęciu przyjaźni nadawane jest odmienne znaczenie. Słowem „przyjaźń” określane są często dość luźne stosunki między dwiema osobami. Słowem *friend* czy *ami* w kulturze anglosaskiej nazywane są osoby umiarkowanie sobie znane. Dopiero wyrażenie *close friend* służy do opisywania intensywnych relacji przyjacielskich. W kulturze polskiej ten, kto jest *przyjacielem* w innych kulturach, jest *przyjacielem bliskim*. Jak widać, słowo „przyjaźń” nie ma swoich ekwiwalentów w niektórych językach.

Zespół badawczy Triandisa (1988), bazując na wspomnianym podziale na kultury kolektywistyczne i indywidualistyczne, przedstawił badania, z których wynika, że w populacjach z dominującą kulturą kolektywistyczną relacje przyjacielskie funkcjonują jako bardziej intymne i stabilne niż w populacjach z dominującą kulturą indywidualistyczną.

Model przyjaźni wykorzystany w badaniach własnych

Obecne badania empiryczne prowadzone są na podstawie modelu teoretycznego relacji przyjacielskich, zaproponowanego przez Davisa (1985) oraz Arunkumara i Dharmangadana (2001). Zgodnie z proponowanym modelem, definiując relację przyjacielską, badacze skupiają się na jej czterech ważnych wymiarach. Pierwszym wymiarem jest akceptacja tej relacji, możliwość funkcjonowania w relacji przyjacielskiej. Drugim wzajemne wsparcie rozumiane jako pomoc (dawana i otrzymywana) w sytuacji przeżywanych problemów i kryzysów oraz osobistych zmartwień. Trzecim wymiarem to intymność w relacji, w sensie dzielenia się osobistymi doświadczeniami

i wewnętrznymi przeżyciami. Czwarty wymiar, określany w języku angielskim jako *harmony*, najlepiej będzie tłumaczyć jako zestrojenie w relacji. Twórcy modelu podkreślają, że w przypadku tego ostatniego wymiaru zawiera on przyjemność czerpaną z obecności i towarzystwa drugiej osoby, wzajemne uzupełnianie się, spontaniczność w relacji, w wyrażaniu osobistych cech oraz pewną stabilność relacji.

Model ten wydaje się dogodny dla prowadzenia badań empirycznych. Podejście to wskazuje na możliwie duży zakres wymiarów relacji przyjacielskiej, co ułatwia zebranie w stosunkowo krótkim czasie dużej liczby danych, dotyczących różnych aspektów funkcjonowania człowieka w relacji przyjacielskiej. Na postawie modelu teoretycznego powstało narzędzie pomiarowe – skala jakości relacji przyjacielskich. Można zatem oczekiwać, że badania empiryczne pozwolą na wgląd w najbardziej typowe wymiary relacji przyjacielskich i umożliwią określenie rozbudowanego wzorca przyjaźni.

Różnice międzypłciowe

Większość ustaleń dotyczących różnic w specyfice przyjaźni mężczyzn i kobiet pochodzi z badań amerykańskich (McAndrew, Rybak, 2006). Wyniki dotyczące różnic w zakresie relacji przyjacielskich z uwagi na płeć nie są jednoznaczne. Prezentowane poniżej wyniki różnych badań empirycznych dotyczą w większości relacji przyjacielskich jedнопłciowych.

Zauważyć należy, że nastąpiła pewna ewolucja poglądów dotyczących różnic międzypłciowych w jakości układów przyjacielskich. Autorzy badań empirycznych lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych często konkludowali, że istnieją bezsporne różnice międzypłciowe w budowaniu i rozwijaniu bliskich więzi przyjacielskich. Wskazywano, że zakładając podobną długość ich trwania, relacje przyjacielskie kobiet są częstsze, wyrazistsze, bardziej intensywne niż mężczyzn (Berman, Murphy-Berman, Pachauri, 1988).

Bell (1981) wykazywał, że kobiety mają bardziej intymne relacje przyjacielskie niż mężczyźni. W późniejszym okresie, jeśli kryterium porównania była intymność, niezmiennie podkreślano fakt odmienności relacji przyjacielskich kobiet i mężczyzn (Bank, Hansford, 2000; Fehr, 1996; Fischer, Narus, 1981; Reis, 1998). Wskazywano także, że mężczyźni są mniej wspierający dla swoich przyjaciół niż kobiety w stosunku do przyjaciółek (Burleson, 2003).

Podkreślano, że przyjaźnie kobiece koncentrują się na komunikacji jako istotnym wymiarze relacji. Podstawowymi tematami rozmów są emocje i uczucia oraz sprawy osobiste. Mężczyźni – przeciwnie – w relacjach przyjacielskich skupiają się na różnego rodzaju aktywnościach, zwłaszcza sportowych (Fehr, 1996).

Fakty z badań empirycznych tłumaczono na wiele sposobów. Berman, Murphy-Berman i Pachauri (1988), wyjaśniając istniejące różnice międzypłciowe w zakresie relacji przyjacielskich, podkreślają wpływ procesu socjalizacji. Kulturowy ideał mężczyzny wskazuje na osobę silną i milczącą, która nie ujawnia nadmiernie emocji i uczuć. Innym prawdopodobnym wyjaśnieniem jest to, że znaczna część aktywności mężczyzn wiąże się z współzawodnictwem, przez co relacje z innymi ludźmi mogą

być postrzegane i realizowane z udziałem tego wymiaru. Mężczyzna, koncentrujący się bardziej na swoim życiu i pracy, jest w sytuacji nieustannego współzawodnictwa i tym samym skupia się na nieujawnianiu własnych niepowodzeń lub obaw. Wymienia się również u mężczyzn lęk związany z homoseksualizmem. Mężczyzna zachowujący się wobec swojego przyjaciela zbyt wylewnie, przekraczający granice fizyczne, mógłby być spostrzegany jako homoseksualista (Bell, 1981). Są również badacze, którzy różnice w poziomie intymności w relacjach przyjacielskich mężczyzn i kobiet tłumaczą, odwołując się do procesu ewolucyjnego (Dwyer, 2005; Vigil, 2007). W procesie ewolucji mężczyźni wykształcili w sobie tendencję do szukania w przyjaciółach sprzymierzeńców w rywalizacji z innymi, kiedy kobiety ograniczyły swoje relacje interpersonalne do kilku relacji. Jednak dzięki tej niewielkiej liczbie mogły nadać im bardziej zażyły i intensywny charakter (por. Szarota, 2014).

Tak określane różnice i ich wyjaśnienie były prawdopodobne i uznawano je za powszechne. Okazało się jednak, że studia porównujące przyjaźń w różnych kulturach dały zgoła odmienne wyniki (por. Szarota, 2014). Istotnym czynnikiem moderującym zachowania w przyjaźni jest kultura. Indyjski model przyjaźni męskiej pokazał, że różni się ona zasadniczo od europejskiego modelu. W przeciwieństwie do modelu europejskiego ideał mężczyzny w Indiach nie jest oparty na cechach związanych z siłą, dystansem czy wyobcowaniem. Przeciwnie – ideał kulturowy określa mężczyznę jako uspołecznionego, a w swych relacjach emocjonalnie ekspresywnego.

W latach dziewięćdziesiątych i obecnie pojawiły się również i takie badania, które podkreślały, że istnieje zjawisko różnych, choć równych sobie ścieżek intymności obecnych w męskich i kobiecych relacjach przyjacielskich (Floyd, 1997; Wood, Inman, 1993). Każdy związek charakteryzuje się intymnością, jednak u mężczyzn i kobiet jest ona różnie realizowana. Badania wskazują, że kobiety osiągają intymność w związkach poprzez otwartość i uzewnętrznianie przeżyć, podczas gdy mężczyźni uzyskują odpowiedni poziom intymności w relacji poprzez różne wspólne aktywności i działania (Camaren, Sarigiani, Peterson, 1990; Sheets, Lugar, 2005).

Najnowsze badania Fehr (2004) wskazują natomiast, że mężczyźni podobnie jak kobiety za fundament udanej relacji przyjacielskiej uznają możliwość wzajemnych zwierzeń i emocjonalnego wsparcia. Niemniej jednak jeśli dochodzi do podjęcia takiej relacji, mężczyźni mają zdecydowanie większe opory przed zaangażowaniem się.

Wyniki powyżej prezentowanych badań dotyczą zwłaszcza relacji jednopłciowych, czyli między dwoma mężczyznami lub dwiema kobietami. Na uwagę zasługuje również pytanie o możliwość istnienia relacji przyjaźni między mężczyzną a kobietą. Kwestie te nie są empirycznie bogato udokumentowane. Trzeba więc przyjąć ustalenia, jakie poczynił Szarota (2014). Relacje przyjacielskie dwupłciowe w niektórych kulturach mogą być niemożliwe do zaistnienia. Przykładem może być Japonia. Przymuszczalnie wszędzie tam, gdzie istnieje duże zróżnicowanie między kobietami a mężczyznami z uwagi na ich pozycję społeczną, relacje przyjacielskie między nimi będą należały do rzadkości.

W kulturach należących do modelu anglosaskiego relacje przyjacielskie między mężczyzną a kobietą są obecne najczęściej w okresie nauki w szkole i podczas studiów. Później, kiedy pojawiają się stałe związki partnerskie i małżeńskie, ten rodzaj relacji przyjacielskiej przestaje odgrywać znaczącą rolę (Rawlins, 2009). Brakuje jednak badań w tym obszarze, które wskazywałyby na istnienie ewentualnych różnic między mężczyznami a kobietami w jakości ich relacji przyjacielskich. Z amerykańskich badań Rawlinsa (2009) wynika, że relacje takie są traktowane jako trudne i wymagające więcej uwagi, pracy czy wysiłku, by je utrzymać, niż relacje w obrębie własnej płci.

Charakter przyjaźni między kobietą a mężczyzną, zdaniem Pahla (2008) i Szaroty (2014), jest normowany wzorami kulturowymi, które określają pożądany poziom bliskości, intymności i wsparcia emocjonalnego, jakie mogą sobie okazywać partnerzy tej relacji.

Choć przedstawione powyżej wyniki badań i rozważania teoretyczne wskazują, że płeć może być ważnym czynnikiem determinującym dynamikę przyjaźni, brakuje prac empirycznych traktujących o różnicach międzypłciowych w bliskich relacjach przyjacielskich w społeczeństwie polskim. Dokładny zatem charakter efektu płci nie został dotąd wyraźnie rozpoznany.

Pytania badawcze i hipotezy badawcze

Omówiony stan badań naukowych i refleksji teoretycznej skłonił autora do podjęcia badań empirycznych. Zostały one ukierunkowane przez następujące pytania badawcze:

1. Czy istnieje zróżnicowanie w jakości relacji przyjacielskich ze względu na płeć?
2. Czy płeć przyjaciela różnicuje jakość relacji przyjacielskiej zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn?

W kontekście pytań badawczych postawiono następujące hipotezy:

H1. Istnieje zróżnicowanie w jakości relacji przyjacielskich ze względu na płeć.

W szczególności oznacza to, iż:

H1A. Relacje przyjacielskie kobiet charakteryzują się wyższym poziomem wzajemnego wsparcia niż relacje przyjacielskie mężczyzn.

H1B. Relacje przyjacielskie kobiet charakteryzują się wyższym poziomem intymności niż relacje przyjacielskie mężczyzn.

H2. Płeć przyjaciela różnicuje jakość relacji przyjacielskiej zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn.

W szczególności oznacza to, iż:

H2A. Relacja przyjacielska mężczyzny z mężczyzną ma wyższą jakość niż relacja przyjacielska mężczyzny z kobietą.

H2B. Relacja przyjacielska kobiety z kobietą ma wyższą jakość niż relacja przyjacielska kobiety z mężczyzną.

Metoda badań

Zmienne w badaniach

W prowadzonych badaniach empirycznych zmiennymi były jakość relacji przyjacielskiej oraz płeć. Rozważa się, formułując modalność zmiennej jakości relacji przyjacielskiej: akceptację w relacji, wzajemne wsparcie w relacji, intymność w relacji, zestrojenie w relacji.

Osoby badane

Badania empiryczne przeprowadzone zostały na terenie całej Polski w okresie od października 2015 roku do czerwca 2016 roku. W badaniach wzięło udział 290 osób między 19. a 40. rokiem życia. W próbie badawczej znalazło się 144 kobiet i 146 mężczyzn, co stanowi odpowiednio 49,7% i 50,3% całej grupy badawczej. Średnia arytmetyczna wieku wyniosła 24,34, odchylenie standardowe 3,63.

Niewielką reprezentację uzyskały osoby 19-letnie, których udział w całej próbie badawczej wyniósł 3,1%, oraz osoby między 34. a 40. rokiem życia, których udział w całej próbie badawczej wyniósł 1,7%. Badani w przedziale wiekowym 20–33 lat stanowili 95,2% całej próby. Próbę stanowiły osoby młode, ale dorosłe, toteż populację, dla której można dokonywać oszacowań wyników, stanowić będzie populacja młodych dorosłych.

Zastosowane narzędzia badawcze

W badaniach wykorzystano *Kwestionariusz Intensywności Relacji Przyjacielskiej FIMS (Friendship Intensity Measurement Scale)*, którego autorami są Arunkumar i Dharmangadan (2001). Narzędziem tym mierzona była zmienna jakości relacji przyjacielskiej.

Kwestionariusz FIMS zawiera 40 pytań. Osoba badana każdorazowo ocenia stopień, w jakim zgadza się z tym, że dane stwierdzenie odnosi się do jej istniejącej i opisywanej relacji przyjacielskiej.

Kwestionariusz FIMS pozwala na obliczenie wyników w czterech skalach oraz wyniku ogólnego. Skale te to: Akceptacja w relacji przyjacielskiej (A), Wzajemne wsparcie w relacji przyjacielskiej (W), Intymność w relacji przyjacielskiej (I), Zestrojenie w relacji przyjacielskiej (Z). W skład każdej skali wchodzi 10 pozycji. Minimalny wynik na każdej skali wynosi 10 punktów, maksymalny zaś 50.

Na wynik ogólny FIMS składają się wszystkie pozycje wchodzące w skład kwestionariusza. Jest to więc suma wyników w czterech skalach. Minimalny wynik wynosi 40 punktów, maksymalny 200.

Kwestionariusz występuje w kilku formach. Każda z nich operacjonalizuje odmienną formę relacji interpersonalnej. W przedstawianych badaniach empirycznych użyto dwóch form narzędzia. W pierwszej formie (kwestionariusz FIMS/PM) osoba badana proszona była o pomyślenie o osobie, która jest jej najlepszym przyjacielem mężczyzną, i o określenie poziomu swojej zgody na stwierdzenia kwestionariusza, zakładając, że odnoszą się one właśnie do tej osoby i do relacji z nią.

W drugiej formie (kwestionariusz FIMS/PK) poproszono o rozważanie przez osobę badaną bliskiej relacji przyjacielskiej z kobietą.

Wstępny proces walidacji psychometrycznej kwestionariusza FIMS, przeprowadzony przez autora niniejszej publikacji, wskazuje na zadowalające oceny w zakresie trafności i rzetelności narzędzia.

Rzetelność kwestionariusza FIMS oszacowano współczynnikami α Cronbacha². Rzetelność wyniku ogólnego kwestionariusza FIMS dla dwóch warunków: relacji przyjacielskiej z mężczyzną ($\alpha = 0,89$) i relacji przyjacielskiej z kobietą ($\alpha = 0,93$), jest bardzo wysoka. Rzetelność poszczególnych skal jest niższa, odpowiednio dla skal FIMS/PM: 0,68, i dla skal FIMS/PK: 0,79, niemniej oscyluje wokół wartości umiarkowanych i akceptowanych.

Trafność kwestionariusza FIMS szacowana była analizą czynnikową konfirmacyjną przeprowadzoną na wynikach otrzymanych w polskiej próbie badawczej. Uzyskane wskaźniki dopasowania (RMSEA = 0,08, CMIN/DF = 2,2, GFI = 0,75 dla FIMS/PM oraz RMSEA = 0,077, CMIN/DF = 2,07, GFI = 0,78 dla FIMS/PK) wskazują na umiarkowane i akceptowalne dopasowanie modelu do danych (Konarski, 2016).

Wyniki badań empirycznych

Analizy wstępne

Analiza uzyskanych wyników w badaniach empirycznych pozwoliła na weryfikację postawionych w części teoretycznej hipotez badawczych.

Celem weryfikacji hipotezy H1 i hipotez szczegółowych zastosowano test U Manna-Whitneya. Tylko w jednym wypadku zastosowano test t-Studenta, ponieważ analizowane dane spełniły założenia przewidziane dla testu parametrycznego.

Celem weryfikacji hipotezy H2 i hipotez szczegółowych zastosowano test Z Wilcoxona. Tylko w jednym wypadku wykonano test t-Studenta, ponieważ analizowane dane spełniły założenia przewidziane dla testu parametrycznego.

Relacje przyjacielskie a płeć osoby badanej

Pierwsza hipoteza główna i dwie hipotezy szczegółowe dotyczą zróżnicowania jakości relacji przyjacielskiej ze względu na zmienną płci. Postanowiono sprawdzić, czy w badanej grupie występują różnice międzypłciowe w zakresie ogólnego poziomu jakości relacji przyjacielskiej (w niniejszej pracy wskaźnik ten stanowi główną zmienną) i w zakresie poszczególnych czterech komponentów relacji przyjacielskiej (dodatkowe zmienne szczegółowe). Uzyskane rezultaty przedstawia Tabela 1.

Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzić można, że wystąpiły istotne statystycznie efekty zmiennej płci. Różnice wystąpiły w przypadku wyników ogólnych, jak również na wszystkich skalach.

---

² Ze względu na tradycję w polskiej psychologii podawania wielkości miary α Cronbacha i raczej ogólną jeszcze nieznaną wsłóczynnikóv generalizowalności, oceniając rzetelność narzędzia, podano wartości α (zaznaczając, że q_1 i q_2 zawsze są od niej nieco niższe). Umożliwi to porównanie α dla skal tego narzędzia z wartościami α innych skal w innych narzędziach (Aranowska, 2005).

Tabela 1. Różnice w zakresie jakości relacji przyjacielskiej między kobietami a mężczyznami

FIMS	Płeć	Średnia	Średnia ranga	U	t	p
PM wynik ogólny	K	155,42	173,55	6472,5		< 0,001
	M	144,38	117,83			
PM Akceptacja	K	42,31	173,26	6514,5		< 0,001
	M	39,05	118,12			
PM Wsparcie	K	34,99	164,1	7834		< 0,001
	M	32,64	127,16			
PM Intymność	K	36,91	173,72	6449,5		< 0,001
	M	33,94	117,67			
PM Zestrojenie	K	41,21	170,52	6908,5		< 0,001
	M	38,75	120,82			
PK wynik ogólny	K	158,94	167,32	7370,5		< 0,001
	M	146,88	123,98			
PK Akceptacja	K	42,51	165,09	7691		< 0,001
	M	39,21	126,18			
PK Wsparcie	K	37,1	165,89	7576,5		< 0,001
	M	33,78	125,39			
PK Intymność	K	37,6			2,985	0,003
	M	35,55				
PK Zestrojenie	K	41,74	169,69	7028		< 0,001
	M	38,34	121,64			

Adnotacja. FIMS/PM wynik ogólny – wynik ogólny (kwestionariusz w wersji badającej relację z najlepszym przyjacielem mężczyzną), PM Akceptacja – skala Akceptacji w relacji, PM Wsparcie – skala Wzajemnego wsparcia w relacji, PM Intymność – skala Intymności w relacji, PM Zestrojenie – skala Zestrojenia w relacji, FIMS/PK wynik ogólny – wynik ogólny (kwestionariusz w wersji badającej relację z najlepszą przyjaciółką kobietą), PK Akceptacja – skala Akceptacji w relacji, PK Wsparcie – skala Wzajemnego wsparcia w relacji, PK Intymność – skala Intymności w relacji, PK Zestrojenie – skala Zestrojenia w relacji.

Okazało się, że mężczyźni i kobiety różnią się między sobą w zakresie ogólnego poziomu jakości przyjaźni zarówno w przypadku relacji z przyjacielem mężczyzną, jak i w przypadku relacji z przyjaciółką kobietą. W obu rozpatrywanych rodzajach bliskiej relacji przyjacielskiej to kobiety osiągają wyższą jakość relacji.

Jeżeli natomiast analizuje się poziom czterech komponentów relacji przyjacielskiej, a więc wskaźników szczegółowych, to tu również kobiety uzyskują wyższe wyniki zarówno na skali akceptacji w relacji przyjacielskiej i wzajemnego wsparcia, jak też intymności i zestrojenia.

Podsumowując – podstawę do weryfikacji hipotezy pierwszej, że istnieje zróżnicowanie w jakości relacji przyjacielskiej ze względu na płeć, oraz hipotez szczegółowych, wskazujących, że relacje przyjacielskie kobiet charakteryzują się wyższym poziomem wzajemnego wsparcia i intymności, stanowiły ujawnione wartości testu

U Manna-Whitneya i testu t-Studenta. Testy wykazały istotne statystycznie różnice we wszystkich porównywanych wymiarach. Uzyskano również różnice na skalach akceptacji i zestrojenia, które zakładała hipoteza ogólna, choć nie określano tych różnic kierunkowo w hipotezach szczegółowych. Podkreślić należy, spoglądając na różnice wyników ogólnych i wyniki porównań poszczególnych skal, że choć testy U Manna-Whitneya i t-Studenta je wykazały, to jednak nie są to różnice duże i nie dotyczą przypadków, kiedy wyniki porównywanych grup pochodzą z przeciwnych końców skali. Można przypuszczać, że zróżnicowanie ze względu na zmienną płeć jest umiarkowane.

Niemniej jednak zróżnicowanie to w badanych grupach wykryto i tym samym hipoteza pierwsza i hipotezy szczegółowe zostały potwierdzone.

Płeć przyjaciela a jakość relacji przyjacielskiej

Druga hipoteza główna i hipotezy szczegółowe dotyczą przypuszczenia o zróżnicowaniu jakości relacji przyjacielskiej ze względu na płeć partnera tej relacji. Postanowiono sprawdzić, czy zarówno wśród mężczyzn, jak i wśród kobiet występują różnice w jakości ich relacji przyjaźni z uwagi na to, kim pod względem płci jest partner w tej relacji. Rezultaty analiz przedstawia Tabela 2.

Tabela 2. Różnice w zakresie jakości relacji przyjacielskiej z mężczyzną lub z kobietą u badanych

Płeć	FIMS	Średnia	Z	t	p
M	PM wynik ogólny	144,38		-1,127	0,131
	PK wynik ogólny	146,88			
M	PM Akceptacja	39,05	-0,954		0,17
	PK Akceptacja	39,21			
M	PM Wsparcie	32,64	-1,98		0,02
	PK Wsparcie	33,78			
M	PM Intymność	33,94	-3,091		< 0,001
	PK Intymność	35,55			
M	PM Zestrojenie	38,75	-0,499		0,309
	PK Zestrojenie	38,34			
K	PM wynik ogólny	155,42	-2,159		0,02
	PK wynik ogólny	158,94			
K	PM Akceptacja	42,31	-1,186		0,118
	PK Akceptacja	42,51			
K	PM Wsparcie	34,99	-2,931		< 0,001
	PK Wsparcie	37,10			
K	PM Intymność	36,91	-1,549		0,06
	PK Intymność	37,60			
K	PM Zestrojenie	41,21	-1,368		0,09
	PK Zestrojenie	41,74			

Adnotacja. Objaśnienia skrótów – zob. Tabela 1.

Na podstawie analizy przeprowadzonej testem znaków rangowych Wilcoxon'a i testem t-Studenta stwierdzić można, że zarówno w grupie mężczyzn, jak i w grupie kobiet wystąpiły istotne statystycznie różnice w zakresie jakości relacji przyjacielskiej z mężczyzną i jakości relacji przyjacielskiej z kobietą.

W przypadku mężczyzn ujawnione wartości testów statystycznych wskazały, że różnice między jakością relacji przyjacielskiej z mężczyzną a jakością relacji przyjacielskiej z kobietą występują na poziomie komponentów szczegółowych: skali wzajemnego wsparcia i intymności. Nie zanotowano różnic na poziomie ogólnego wyniku jakości relacji przyjacielskiej i dwóch kolejnych skal: akceptacji w relacji i zestrojenia w relacji. Co jednak istotne, to jakość relacji przyjacielskiej z kobietą uzyskuje wyższe wyniki niż jakość relacji przyjacielskiej z mężczyzną.

W przypadku kobiet test Z Wilcoxon'a wykazał, że istniejąca różnica między jakością relacji przyjacielskiej z kobietą i mężczyzną występuje na poziomie wyniku ogólnego i skali wzajemnego wsparcia. Z uwagi na to, że zmienna jakość relacji przyjacielskiej jest mierzona na skali ilościowej, w opisie wyników można wykorzystać średnią (Bedyńska, Cypryańska, 2013). A zatem w grupie kobiet jakość relacji przyjacielskiej z kobietą uzyskuje wyższy wynik ($M = 158,94$) niż w przypadku relacji przyjacielskiej z mężczyzną ($M = 155,42$).

Podsumowując, podstawę do weryfikacji hipotezy drugiej, że płeć przyjaciele różnicuje jakość relacji przyjacielskiej zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn, oraz hipotez szczegółowych, że relacje jednopłciowe mają wyższą jakość niż relacje przyjacielskie dwupłciowe, stanowiły ujawnione wartości testów Z Wilcoxon'a i t-Studenta. Z uwagi na uzyskane wyniki stwierdzić należy, iż hipoteza druga została potwierdzona, natomiast hipoteza szczegółowa dotycząca mężczyzn została odrzucona, a hipoteza szczegółowa dotycząca kobiet została potwierdzona.

Dyskusja

Przyjaźń jest powszechnym, choć również specyficznym rodzajem relacji interpersonalnej. Kontestatorom tego przekonania liczne teorie psychologiczne dostarczają wyjaśnień wskazujących, że ludzie, którzy nie posiadają przyjaciół, tracą coś niesamowicie ważnego z punktu widzenia pełni rozwoju człowieka (Arunkumar, Dharmangadan, 2001). Przyjaźń oferuje kontekst dla zaspokojenia zasadniczych potrzeb ludzkich (Davis, 1985). Zagadnienie przyjaźni zwłaszcza obecnie zdaje się mieć istotne znaczenie. Człowiek funkcjonuje w świecie, w którym więzy rodzinne uległy zasadniczym rozluźnieniom, nie dając choćby trwałego poczucia bezpieczeństwa (Skarżyńska, 2002), jak i relacje znajomości i koleżeństwa nie zaspakajają wiele więcej ponad potrzebę wsparcia w wykonywanej pracy. Istotne źródło indywidualnej satysfakcji z życia mogą stanowić pewne formy przyjaźni. Badania sieci przyjacielskich wykazały, że pozytywne konsekwencje dla odczuwania szczęścia ma posiadanie szczególnie bliskich przyjaciół niż posiadanie znacznej ilości relacji przyjacielskich (Requena, 1995). Przyjaciel może być również ważnym obiektem, od którego człowiek może uzyskiwać istotne sygnały o akceptacji jego

indywidualnej tożsamości. Współczesne badania naukowe, prowadzone w paradygmacie salutogenetycznym, traktują intensywne relacje przyjacielskie jako ważny zasób odpornościowy (Rivera, Garcia-Moya, Moreno, Ramos, 2012; Uchino, 2004). Zasób ten bezpośrednio wspomaga człowieka w procesie radzenia sobie z sytuacją kryzysową. Przyjaźń jest również komponentą centralnego czynnika zdrowienia w sytuacji kryzysowej, mianowicie ogólnej orientacji życiowej (Prusiński, 2016).

W niniejszej pracy zastanawiano się, czy płeć jest czynnikiem różnicującym jakość związków przyjacielskich. Badania dotyczyły bliskich relacji przyjacielskich, czyli takich, które są niezbyt częste i co do zasady trudne do zdobycia, wymagają bowiem od partnerów poświęcenia i wysiłku. Co istotne, w badaniach empirycznych rozpatrywano u badanych bliskie przyjaźnie zarówno z kobietami, jak i bliskie przyjaźnie z mężczyznami. Pozwoliło to spojrzeć w szerszej perspektywie na kwestię równoważności układów przyjacielskich kobiet i mężczyzn.

Badania empiryczne wykazały, że w zakresie zróżnicowania jakości przyjaźni z uwagi na płeć kobiety mają wyższe jakościowo bliskie relacje przyjacielskie (z przyjacielem: $M = 155,42$, i z przyjaciółką: $M = 158,94$). Męskie przyjaźnie charakteryzują się niższą jakością (z przyjacielem: $M = 144,38$, i z przyjaciółką $M = 146,88$). Spoglądając na średnie, dotyczy to zarówno przyjaźni osób badanych z kobietami, jak i z mężczyznami.

Duże różnice na poziomie wyników ogólnych, a więc całościowej oceny relacji przyjacielskiej, uzyskały dodatkowe potwierdzenie i wsparcie w różnicach odnotowanych na poziomie poszczególnych komponentów. Podkreślić jednak należy, że różnice na poziomie poszczególnych skal nie są duże, czasami wynoszą 2–3 punkty, jeśli porównuje się średnie wyników (por. Tabela 1). Dokonując zatem uogólnień w tym zakresie, trzeba być bardzo ostrożnym. Ustalenia z obecnych badań uzupełniają wszakże dotychczasowe wyniki badań empirycznych, zwłaszcza amerykańskich psychologów. Istnienie różnic międzypłciowych jest bezspornym faktem, a układy przyjacielskie, jeśli rozpatruje się ich podobieństwo jakościowe, nie są równoważne.

To kobiety w swoich relacjach przyjacielskich bardziej akceptują swoje przyjaciółki i przyjaciół, w mniejszym stopniu skłaniając ich do modyfikacji zachowań. Kobięce przyjaźnie wydają się bardziej przesycone wzajemnym wsparciem niż relacje przyjacielskie mężczyzn. Zwłaszcza w krytycznych momentach, związanych z doświadczaniem życiowych zmian lub przeżywaniem osobistych trudności, kobiety w swych przyjaźniach okazują, ale również otrzymują więcej wsparcia.

Istotną, choć jedną z najmniejszych jest różnica w zakresie intymności. Omówić ją należy zwłaszcza z uwagi na istnienie bogatego materiału empirycznego z poprzednich badań (Bank, Hansford, 2000; Fehr, 1996). Dotychczasowe badania wykazywały istnienie zasadniczych różnic w tym zakresie. Podkreślano, że dzielenie się wewnętrznymi przeżyciami, własnymi doświadczeniami charakterystyczne jest zwłaszcza dla kobiecych przyjaźni. Obecne badania empiryczne nie przeczą tym różnicom, niemniej wykazują, iż różnice te są niewielkie. Przypuszczać można, że również mężczyźni w swoich przyjaźniach za podstawę bliskiej relacji uznają możliwość

wzajemnej bliskości i tym samym lepsze rozumienie motywów postępowania przyjaciela czy przyjaciółki. Otwartym nadal pozostaje jednak pytanie, czy deklarowana w przyjaźniach męskich bliskość idzie w parze z faktycznym brakiem oporów angażowania się w relację w sposób bardziej otwarty na wymianę sygnałów – zwłaszcza na poziomie emocjonalnym. Dotychczasowe badania Fehr (1996) wskazują, że jest to jedynie deklaracja, a faktyczne zaangażowanie się wywołuje opór.

Pozostaje również różnica na poziomie zestrojenia. Tu, podobnie jak w przypadku poprzednich skal, jest ona niewielka. Warto jednak podkreślić, że fakt jej odnotowania wskazywać może na to, iż przyjaźnie kobiece są bardziej spójne, albowiem w zakresie wzajemnego uzupełniania się i pewnej spontaniczności w wyrażaniu siebie w relacji z drugim człowiekiem osiągają wyższe wyniki niż analogiczne przyjaźnie mężczyzn.

Zwróćmy zatem uwagę, że bliskie przyjaźnie mężczyzn i kobiet różnią się od siebie, lecz różnice te nie są krańcowo różne. Trudno zatem orzekać, czy w przypadku tych tak niewielkich (na poziomie rozpatrywanych komponentów) różnic przyjaźnie kobiet bardziej wspierają efektywność ich funkcjonowania i poczucie szczęścia niż przyjaźnie mężczyzn. Oczywiście wynik ogólny informujący o jakości bliskiej relacji przyjacielskiej pozwala na większą odwagę w ferowaniu tego typu przypuszczeń. Niemniej jednak nie można orzekać, który spośród komponentów jakości przyjaźni pełni tu wiodącą rolę. Wydaje się, że taki wymiar nie istnieje. Każdy z czterech rozpatrywanych wymiarów: akceptacji, wsparcia, intymności i zestrojenia, wnosi podobny wkład w większe zbliżenie się partnerów relacji do siebie oraz głębsze wzajemne wchodzenie w swoje życie prywatne, psychiczne i społeczne.

Spoglądając na różnice w wynikach ogólnych jakości relacji przyjacielskiej, przedstawić należy jeszcze jeden domysł w formie pytania. Skoro w badaniach rozpatrywane są bliskie relacje przyjacielskie u obojga płci, to czy przyjaźnie mężczyzn, osiągające niższe wyniki w jakości, są trudniejsze do realizowania i wymagają więcej uwagi i wysiłku, czy raczej ten poziom ich jakości jest optymalny i satysfakcjonujący dla mężczyzn? Jest to w pewnym sensie pytanie o różnice między kobietami a mężczyznami w zakresie optymalnego poziomu penetracji społecznej. Przypuszczalnie mężczyźni w swoich bliskich relacjach przyjacielskich pozostają na niższym poziomie zbliżenia się do siebie i wzajemnego przenikania. Być może męska skłonność do współzawodnictwa obniża istotnie poziom bliskości (por. Hayduk, 1983). Rację mogą mieć również ci badacze, którzy podkreślają, że relacje przyjacielskie mężczyzn w mniejszym stopniu dotyczą spraw osobistych, uczuć i przeżyć, a bardziej skupiają się wokół tematów aktywności i wspólnego działania. Być może jednak mężczyźni potrzebują pretekstu do wzajemnych kontaktów w postaci wspólnego działania, a sama intymność realizowana jest w sposób pośredni (por. Dwyer, 2005). Wydaje się zatem generalnie, że przyjaźnie mężczyzn są bardziej „szorstkie”.

Powyższe przypuszczenia są spójne z tym, co podkreślają Unger i Crawford (1992), że mężczyźni rzadziej wykorzystują przyjaźń do zwierzeń, odkrywania siebie i wyrażania uczuć, bardziej zaś wybierają przyjaciół z uwagi na wspólne zainteresowania, dzięki czemu mogą czerpać przyjemność ze wspólnych zajęć. Odwołując

się zatem do teorii społecznej penetracji (Altman, Taylor, 1973), powiedzieć można, że być może bliskie przyjaźnie męskie nie osiągną fazy stabilnej wymiany, w której przyjaciele dzielą się osobistymi uczuciami i bez większego trudu potrafią przewidzieć uczucia drugiej strony. Nie osiągną jej nie dlatego, że w ich relacje wpisany jest jakiś mechanizm destruujący coraz większe zbliżenie, ale być może dlatego, że faza wyjaśniająco-afektywna, w której pozostaje się na poziomie odślaniania osobistych postaw i unikania kwestii intymnych, jest dla nich bardziej odpowiednia i wystarczająca.

Jeśli spojrzymy na zróżnicowanie jakości relacji przyjacielskich z uwagi na płeć partnera relacji, to w przypadku przyjaźni mężczyzn nie odnotowano tego rodzaju różnic, zwłaszcza na poziomie wyniku ogólnego (średnie mają podobne wartości: $M = 144,38$ i $M = 146,88$). Niewielkie różnice istnieją na poziomie wsparcia w przyjaźni oraz intymności w przyjaźni i raczej wspierają one wnioski ogólne poczynione dotychczas w dyskusji. Wskazane różnice są na korzyść przyjaźni mężczyzn z kobietami, niezgodnie zatem z tym, co zakładano w hipotezie badawczej. Przyjaźnie męsko-męskie charakteryzują się niższym wsparciem i intymnością. Płeć partnera relacji tylko w niewielkim stopniu wyznacza poziom zaangażowania w przyjaźń na poziomie wsparcia i intymności.

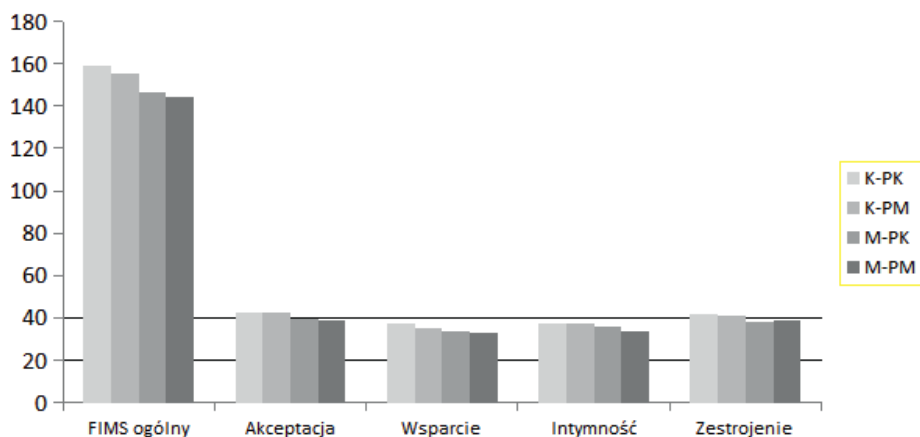
Podobnie u kobiet – choć różnice w jakości relacji przyjacielskiej z uwagi na płeć partnera odnotowano na poziomie wyniku ogólnego i wsparcia w przyjaźni, to różnice te również nie są wysokie ($M = 155,42$ i $M = 158,94$). Jednak co ciekawe, wsparcie w relacji jako komponenta różnicująca rodzaje przyjaźni jest obecna, zarówno kiedy rozpatrywane jest zróżnicowanie relacji przyjacielskiej z uwagi na płeć badanego (hipoteza pierwsza), jak i z uwagi na płeć partnera relacji przyjaźni (hipoteza druga). Wydaje się, że wzajemne wsparcie jest istotnym składnikiem przyjaźni. Zwrócić należy tutaj uwagę, że to wzajemne wsparcie pomaga radzić sobie z sytuacjami kryzysowymi (Prusiński, 2016). Jest to dosyć spójne zwłaszcza z założeniami większości teorii dotyczących przeżywanych kryzysów życiowych, w których podkreśla się ważną rolę wsparcia w procesie kontenerowania poczucia zagrożenia na osoby towarzyszące człowiekowi w trudnej sytuacji życiowej (Sawicka, 2015). Z badań własnych wynika, że kobiety bardziej od mężczyzn wspierają partnerki i partnerów w bliskich relacjach przyjacielskich.

Na potrzeby podsumowania pomocne wydaje się przedstawienie wyników różnic międzyplciowych w formie wykresu. Porównanie różnic prezentuje Rysunek 1.

Analiza powyższego wykresu wskazuje, że jeśli rozpatruje się jakość relacji przyjacielskich z uwagi na płeć, to na najwyższym poziomie są przyjaźnie między kobietami. Następnie pod względem jakości plasują się relacje kobiety z przyjacielem mężczyzną. Kolejne pod względem jakości są relacje mężczyzn z przyjaciółmi.

Otrzymane przez autora wyniki badań należy dopisać do wcześniejszych badań empirycznych i istniejących rozważań teoretycznych dotyczących zagadnienia przyjaźni i czynników ją różnicujących (Hojjat, Moyer, 2016). Dyskutowane kwestie wymagają dalszych badań. Ze względu na charakter badań podkreślić należy, że

wspierają one ogólne przypuszczenie o roli płci jako cesze określającej funkcjonowanie człowieka w jego przyjaźniach.

Rysunek 1. Zestawienie różnic w jakości bliskiej relacji przyjacielskiej ze względu na płeć.

Adnotacja. FIMS ogólny – wynik ogólny jakości relacji przyjacielskiej, Akceptacja – wynik na skali Akceptacji w relacji, Wsparcie – wynik na skali Wzajemnego wsparcia w relacji, Intymność – wynik na skali Intymności w relacji, Zestrojenie – wynik na skali Zestrojenia w relacji. K-PK – relacja kobiety z najbliższą przyjaciółką kobietą, K-PM – relacja kobiety z najbliższym przyjacielem mężczyzną, M-PK – relacja mężczyzny z najbliższą przyjaciółką kobietą, M-PM – relacja mężczyzny z najbliższym przyjacielem mężczyzną.

Bibliografia

- Adams, R.G., Blieszner, R., De Vries, B. (2000). Definition of friendship in the third age: Age, gender, and study location effects. *Journal of Aging Studies*, 14, 117–133.
- Altman, I., Taylor, D.A. (1973). *Social penetration*. New York: Holt, Rinehart, Winston.
- Aranowska, E. (2005). *Pomiar ilościowy w psychologii: od klasycznej teorii testów do podstaw teorii testów dla pojęć rozmytych*. Warszawa: Scholar.
- Argyle, M. (1999). *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Argyle, M., Henderson, M. (1985). *The anatomy of relationships*. London: Heinemann.
- Arunkumar, T.S., Dharmangadan, B. (2001). The FIMS: Friendship Intensity Measurement Scale. *Psychological Studies*, 46, 58–62.
- Bank, B.J., Hansford, S.L. (2000). Gender and friendship: Why are men's best same-sex friendships less intimate and supportive? *Personal Relationships*, 7, 1–23.
- Bedyńska, S., Cypryńska, M. (2013). *Drogowskaz statystyczny I*. Warszawa: Sedno.
- Bell, R.P. (1981). *Worlds of friendship*. Beverly Hills: SAGE Publications.
- Berman, J.J., Murphy-Berman, V., Pachauri, A. (1988). Sex differences in friendship patterns in India and in the United States. *Basic and Applied Social Psychology*, 9, 61–71.
- Burleson, B.R. (2003). The experience and effects of emotional support. *Personal Relationships*, 10, 1–23.

- Camarena, P., Sarigiani, P., Peterson, A. (1990). Gender-specific pathways to intimacy in early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 19, 19–32.
- Coolahan, K., Fantuzzo, J., Mendez, J., McDermott, P. (2000). Preschool peer interactions and readiness to learn: Relationships between classroom peer play and learning behaviors and conduct. *Journal of Educational Psychology*, 92, 458–465.
- Davis, K.E. (1985). Near and dear: Friendship and love compared. *Psychology Today*, 19, 22–30.
- Devere, H. (2014). The many meanings of friendship. *The Journal of Friendship Studies*, 2, 1–3.
- Dwyer, D. (2005). *Bliskie relacje interpersonalne*, przeł. M. Trzebiatowska. Gdańsk: GWP.
- Erikson, E. (2012). *Dopełniony cykl życia*, przeł. A. Gomola. Gliwice: Helion.
- Fehr, B. (1996). *Friendship processes*. Newbury Park: SAGE Publications.
- Fehr, B. (2004). Intimacy expectations in same-sex friendships: A prototype interaction-pattern model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 265–284.
- Fischer, J., Narus, L. (1981). Sex roles and intimacy in same sex and other sex relationships. *Psychology of Women Quarterly*, 5, 444–455.
- Floyd, K. (1997). Communicating affection in dyadic relationships: An assessment of behavior and expectancies. *Communication Quarterly*, 45, 68–80.
- Hayduk, L.A. (1983). Personal space: Where we now stand. *Psychological Bulletin*, 94, 293–335.
- Hojjat, M., Moyer, A. (2016). *The psychology of friendship*. New York: Oxford University Press.
- Ikporukpo, A.B. (2015). Enhancing friendship-making ability of peer rejected adolescents through social skills training. *Ife Psychologia*, 23, 157–167.
- Jacobson, L.T., Burdsal, C.A. (2012). Academic performance in middle school friendship: Friendship influences. *Global Journal of Community Psychology Practice*, 2(3), 1–12.
- Konarski, R. (2016). *Modele równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- McAndrew, F., Rybak, A. (2006). How do we decide whom our friends are? Defining levels of friendship in Poland and the United States. *Journal of Social Psychology*, 146, 147–163.
- Mikami, A.Y. (2010). The Importance of Friendship for Youth with Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 13, 181–198.
- Mikami, A.Y., Henshaw, P. (2003). Buffers of peer rejection among girls with and without ADHD: The role of popularity with adults and goal-directed solitary play. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 3, 381–397.
- Mikułowski, J. (2011). Trudności przyjaźni. W: A. Hennel-Brzozowska (red.), *Wychowanie do przyjaźni: od idei do praxis* (s. 33–37). Kraków: Secesja.
- Monsour, M. (2002). *Women and men as friends: Relationships across the life span in the 21st century*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Pahl, R. (2008). Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa? W: P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności* (s. 160–180). Kraków: Znak.
- Patterson, B., Bettini, L., Nussbaum, F. (1993). The meaning of friendship across the life span: Two studies. *Communication Quarterly*, 41, 145–160.
- Prusiński, T. (2015). Trudności z badaniem przyjaźni. Psychologiczne i społeczne wymiary współczesnych relacji przyjacielskich. *Fides et Ratio*, 23, 21–32.
- Prusiński, T. (2016). Intensywne relacje interpersonalne w rzeczywistości kryzysu. *Czasopismo Psychologiczne*, 2, w druku.

- Rawlins, W.K. (2009). *The compass of friendship: Narratives, identities, and dialogues*. Los Angeles – London: SAGE Publications.
- Reis, H.T. (1998). Gender differences in intimacy and related behaviors: context and process. W: D.L. Canary, K. Dindia (red.), *Sex differences and similarities in communication* (s. 203–231). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Requena, F. (1995). Friendship and subjective well-being in Spain: A cross-national comparison with the United States. *Social Indicator Research*, 35, 3.
- Rivera, F., Garcia-Moya, I., Moreno, C., Ramos, P. (2012). Developmental contexts and sense of coherence in adolescence: A systematic review. *Journal of Health Psychology*, 18, 800–812.
- Rubin, L.B. (1985). *Just friends: The role of relationship in our lives*. New York: Harper and Row.
- Sawicka, M. (2015). *Psychologia kryzysu*. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Wykład nieopublikowany.
- Seligman, M. (2005). *Prawdziwe szczęście*. Poznań: Media Rodzina.
- Sheets, V.L., Lugar, R. (2005). Friendship and gender in Russia and the United States. *Sex Roles*, 52(1–2), 131–140.
- Skarżyńska, K. (2002). Przyjaźń to robienie sobie nawzajem dobrych rzeczy. *Charaktery*, 2, 10–12.
- Smykowski, B. (2004). Wczesna dorosłość – szanse rozwoju. *Remedium*, 2(132), 4–5.
- Szarota, P. (2014). Przyjaźń pod mikroskopem. Problemy metodologiczne w badaniach nad funkcjonowaniem relacji przyjacielskich. *Psychologia Społeczna*, 28, 28–36.
- Szarota, P., Cantarero, K., Matsumoto, D. (2015). Emotional frankness and friendship in Polish culture. *Polish Psychological Bulletin*, 46(2), 181–185.
- Szczepańska M., Gaweł-Luty E. (2009). *Przyjaźń jako wartość w relacjach dzieci i młodzieży*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Triandis, H.C., Bontempo, R., Villareal, M.J., Asai, M., Lucca, N. (1988). Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 323–338.
- Uchino, B.N. (2004). *Social support and physical health: Understanding the health consequences of relationships*. New Haven: Yale University Press.
- Unger, R., Crawford, M. (1992). *Women and gender: A feminist psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Veronneau, M.H., Dishion, T.J. (2011). Middle school friendships and academic achievement in early adolescence: A longitudinal analysis. *Journal of Early Adolescence*, 31(1), 99–124.
- Vigil, J.M. (2007). Asymmetries in the friendship preferences and social styles of men and women. *Human Nature*, 18, 143–161.
- Wood, J.T., Inman, C.C. (1993). In a different mode: Masculine styles of communicating closeness. *Journal of Applied Communication Research*, 21, 279–295.

„Wynagrodzenie autorskie sfinansowane zostało przez Stowarzyszenie Zbiorowego Zarządzania Prawami Autorskimi Twórców Dzieł Naukowych i Technicznych KOPIPOL z siedzibą w Kielcach z opłat uzyskanych na podstawie art. 20 oraz art. 20¹ ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych”.